

Світлана Сорока

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету “Львівська політехніка”

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ОБВИНУВАННЯ В ДОКТРИНІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

<http://doi.org/10.23939/law2021.30.220>

© Сорока С., 2021

Розглянуто поняття і види обвинувачення у доктрині кримінального процесу. На початкових етапах становлення кримінального процесу переважали саме приватні засади. За радянських часів у кримінальному процесі розширилися засади публічності, що відповідно сприяло звуженню приватних начал. Після проголошення України незалежною державою відбулося переорієнтування на позицію пріоритетності інтересів людини, що дало поштовх до розширення приватних начал. Досліджуючи поняття “обвинувачення”, науковці розглядають його в двох значеннях – матеріальному та процесуальному. Одні автори розкривають поняття обвинувачення як процесуальну діяльність уповноважених осіб, тобто підкреслюють його процесуальне значення. Інші під обвинуваченням розуміють твердження, а саме формулювання (опис) ознак вчиненого кримінального правопорушення, що пред’являється особі у встановленому КПК порядку, тобто з дотриманням процесуальної процедури. Проте, хоча ці поняття обвинувачення мають різне смислове значення, проте вони нерозривно пов’язані між собою, оскільки обвинувачення – це категорія, яка має процесуальну форму. Тому запропоновано під обвинуваченням розуміти діяльність уповноважених суб’єктів кримінального процесу щодо викриття осіб, винних у вчиненні кримінальних правопорушень, у ході якої формується твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому кримінально-процесуальним законодавством. Зроблено висновок, що поняття “обвинувачення” – це змінювана категорія, і змінюється вона залежно від розвитку суспільства, для якого характерні публічні й приватні ознаки. Обвинувачення охоплює увесь комплекс процедур, які передбачені законодавством для розгляду справи стосовно винної особи та винесення остаточного рішення. Виділено і розкрито такі види обвинувачення: публічне(державне), приватне, приватно-публічне, публічно-приватне.

Ключові слова: обвинувачення; кримінальний процес; публічне (державне) обвинувачення; приватне обвинувачення; приватно-публічне обвинувачення; публічно-приватне обвинувачення.

Постановка проблеми. Увагу юристів, науковців і практиків увесь час привертає проблема обвинувачення у кримінальному процесі. Проте, незважаючи на доволі широке дослідження інституту обвинувачення, ця проблема все ще залишається.

Аналіз дослідження проблеми. Дослідженням проблем обвинувачення у кримінальному процесі займалися вітчизняні та іноземні науковці, зокрема: С. А. Альперт, В. П. Бож'єв, В. О. Гринюк, П. М. Каркач, С. І. Перепелиця, І. В. Рогатюк, М. С. Строгович, І. А. Тітко, Ф. Н. Фаткуллін, О. Г. Яновська та деякі інші дослідники.

Мета статті – дослідження поняття та видів обвинувачення у доктрині кримінального процесу.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи історію становлення кримінального процесу, науковці обов'язково розкривають поняття обвинувачення, оскільки розвиток кримінально-процесуальної діяльності тісно пов'язаний із розвитком цього поняття, без якого ми взагалі не можемо уявити собі таку діяльність. Тому науковці однозначно стверджують, що категорія “обвинувачення” займає центральне місце в кримінально-процесуальній діяльності. Доведено, що саме обвинувачення сприяло виникненню кримінального судочинства. Проте, залежно від закономірностей розвитку суспільства, змінювалось і поняття обвинувачення. Цю закономірність досліджено в роботі І. Я. Фойницького, який відповідно до визначення позиції балансу приватних і публічних інтересів у кримінальному судочинстві запропонував виділяти три періоди його історичного розвитку: 1) підпорядкування державного начала приватному; 2) поглинання державним началом не тільки приватного, а й особистості взагалі та зведення процесу до безособового провадження; 3) забезпечення в процесі прав особи та її участі під час визнання державного начала кримінального процесу [1, с. 18]. Отже, на початкових етапах становлення кримінального процесу переважали саме приватні засади. За радянських часів у кримінальному процесі відбувалося розширення засади публічності, що відповідно сприяло звууженню приватних начал. Після проголошення України незалежною державою відзначалося переорієнтування на позицію пріоритетності інтересів людини, що дало поштовх до розширення приватних начал.

Поняття “обвинувачення” науковці розглядають у двох значеннях – матеріальному та процесуальному. Враховуючи, що КПК України 1960 р. поняття “обвинувачення” не містив, ця категорія досліджувалась в науковій літературі. М.С. Строгович вказував, що обвинувачення – це сукупність процесуальних дій, спрямованих на те, щоб викрити у вчиненні злочину особу, яка притягується до кримінальної відповідальності, забезпечити застосування до неї заслуженого покарання [2, с. 190]. С. А. Альперт під обвинуваченням розумів основу на законі процесуальну діяльність уповноважених на те органів і осіб, спрямовану на викриття і засудження винного в скоєнні злочину, на застосування до нього заходів покарання або заходів виховного характеру або громадського впливу і на прийняття на цій основі ефективних заходів щодо попередження злочинів [3, с. 25]. Як вбачається з визначень, ці автори і багато інших розкривають поняття “обвинувачення” як процесуальну діяльність уповноважених осіб, тобто підкреслюють його процесуальне значення. В. В. Назаров, Г. М. Омеляненко зазначають, що обвинувачення – це твердження про вчинення певною особою злочину, пред'явлене у встановленому КПК порядку [4, с. 267]. У п. 13 ст. 3 КПК України 2012 р. зазначено, що обвинувачення – це твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому КПК України. В цих випадках під обвинуваченням розуміють твердження, а саме формулювання (опис) ознак вчиненого кримінального правопорушення, що пред'являється особі у встановленому КПК порядку, тобто з дотриманням процесуальної процедури. Хоча ці поняття обвинувачення мають різне смислове значення, проте вони нерозривно пов'язані між собою, оскільки обвинувачення – це категорія, яка має процесуальну форму. Як зазначає В. М. Савицький, процесуальна функція обвинувачення черпає свій зміст у системі дій і правових відносин, пов'язаних із викриттям винного. І форма, і зміст обвинувальної діяльності визначені кримінально-процесуальним законом. А формулювання обвинувачення, побудоване з урахуванням елементів матеріально-правової норми, надає всій обвинувальній діяльності конкретний і цілеспрямований характер [5, с. 45–46]. Ми повністю погоджуємось з позицією цього автора.

Отже, на нашу думку, доцільно п. 13 ст. 3 КПК України викласти у такій редакції: обвинувачення – це діяльність уповноважених суб'єктів кримінального процесу щодо викриття осіб, винних у вчиненні кримінальних правопорушень, в ході якої формується твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висуване в порядку, встановленому кримінально-процесуальним законодавством.

У кримінальному процесі поняття “обвинувачення” є категорію багатогранною, оскільки застосовується в багатьох значеннях: це і правовий інститут, функція, засада кримінального провадження, твердження про винуватість особи, вид кримінально-процесуальної діяльності, елемент змагальності тощо. Крім цього, науковці зазначають, що обвинувачення є публічним (державним), приватним, публічно-приватним, субсидіарним. Отже, такий поділ дає змогу змістовніше зрозуміти суть обвинувачення у кримінальному судочинстві. Кожен із його видів має певне пояснення, свою історію.

Проблеми державного обвинувачення завжди перебували у центрі уваги фахівців, оскільки це складний і відповідальний вид діяльності, але особливого значення вони набули під час обговорення судово-правової реформи. Норми КПК України 1960 р. не містили поняття державного обвинувачення, проте в п. 3 ст. 3 КПК України 2012 р. зазначено, що державне обвинувачення – це процесуальна діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Як справедливо зазначає П. М. Каркач, державне обвинувачення – це сукупність дій прокурора з відстоювання перед судом свого акта про винуватість обвинуваченого. Тому термін “державне обвинувачення” використовується в законі тільки у випадках, коли виникає необхідність визначити діяльність прокурора в суді [6, с. 12]. Проте сьогодні постало питання щодо застосування терміна “державне” чи “публічне” обвинувачення. В п. 1 ч. 1 ст. 131-1 Конституції України зазначено, що в Україні діє прокуратура, яка здійснює підтримання публічного обвинувачення в суді, проте в КПК України 2012 р., Законі України “Про прокуратуру” від 14 жовтня 2014 року і надалі використовується термін “державне обвинувачення”. Конституція України має найвищу юридичну силу, закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Тому всі закони і підзаконні нормативно-правові акти необхідно узгодити із вимогами Основного Закону України.

Щодо приватного обвинувачення, то доцільно порівняти це поняття за КПК 1960 р. і КПК 2012 р. На нашу думку, в КПК України 1960 р. більше дотримано приватних начал. КПК України 1960 р. не оперував поняттям “приватне обвинувачення”, а містив ст. 27 КПК, яка називалась “притягнення до кримінальної відповідальності не інакше як за скаргою потерпілого”. Зі змісту цієї статті вбачалось, що справи про злочини, зазначені в статті щодо дій, якими заподіяно шкоду правам та інтересам громадян, порушувались не інакше як за скаргою потерпілого тільки судом, дізнання і досудове слідство за цією категорією справ не провадилось, право підтримувати обвинувачення в суді належало потерпілому, а у разі примирення потерпілого з обвинуваченим справа підлягала закриттю. Отже, якщо говорити про правову природу обвинувачення у цих справах, то тут є тільки приватні ознаки і таке обвинувачення є приватним обвинуваченням. У КПК України 2012 р. було введено главу 36. “Кримінальне провадження у справах приватного обвинувачення”. Якщо ж говорити про правову природу обвинувачення цієї категорії справ, то, на нашу думку, йому притаманні як приватні, так і публічні ознаки. До приватних ознак належить те, що підставою розпочати кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення може бути лише заява потерпілого щодо кримінальних правопорушень, зазначених у ст. 477 КПК; у разі відмови потерпілого або його представника від обвинувачення, а також примирення потерпілого з підозрюваним/обвинуваченим у випадках, передбачених законом, кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення обов'язково закривається; потерпілому надано право підтримувати обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення. До публічних ознак належить те, що за цією категорією справ обов'язково провадиться

досудове розслідування, яке розпочинають слідчий, дізнавач, прокурорі яке у разі доведеності вини обвинуваченого передається в суд з обвинувальним актом. Там надалі обвинувачення повинен підтримати прокурором, оскільки потерпілий обвинувачення може підтримувати лише у випадках, передбачених у ч. 3 ст. 338 КПК (зміна прокурором обвинувачення в суді) та ч. 2 ст. 340 КПК (відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення). Отже, участь прокурора під час розгляду кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення в суді має бути обов'язковою, крім випадку, коли прокурор відмовився підтримувати обвинувачення, а потерпілий погодився підтримувати обвинувачення у суді. Тому, на нашу думку, у кримінальних провадженнях у формі приватного обвинувачення, які направляються для розгляду до суду з обвинувальним актом і під час судового розгляду прокурор не відмовляється від підтримання державного обвинувачення, доцільно говорити не про приватне, а про приватно-публічне обвинувачення.

Крім того, у ч. 2 ст. 340 КПК України передбачено, що потерпілий має право підтримувати обвинувачення у разі відмови прокурора від обвинувачення, тому таке обвинувачення в літературі більшість науковців іменують субсидіарним обвинуваченням і ми повністю підтримуємо таке визначення [7, с. 80; 8, с. 346].

У ч. 1 ст. 338 КПК України передбачено, що прокурор має право змінити обвинувачення в суді, тому якщо в обвинувальному акті зі зміненим обвинуваченням ставиться питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, чи про зменшення обсягу обвинувачення, головуючий зобов'язаний роз'яснити потерпілому його право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі (ч. 3 ст. 338 КПК України). Таке обвинувачення, яке погоджується підтримувати потерпілий у раніше пред'явленому обсязі, І. В. Гловюк називає поєднаним обвинуваченням [8, с. 346]. Ми повністю погоджуємось з І. В. Гловюк, яка зазначає, що в цьому випадку також наявні ознаки публічного (відповідно до складів кримінальних правопорушень, за якими здійснюється провадження), і приватного обвинувачення (можливість відмови від подальшого підтримання, що повинно унеможливити подальший розгляд обвинувачення у підтриманому потерпілим обсязі) [8, с. 346].

Проте, на нашу думку, як субсидіарному, так і поєднаному обвинуваченню притаманні ознаки і приватного, і публічного обвинувачення, тому можна вважати їх різновидом приватно-публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях у формі приватного обвинувачення, оскільки в таких випадках переважають приватні ознаки, і різновидом публічно-приватного обвинувачення у решті кримінальних проваджень, оскільки в таких випадках переважають публічні ознаки.

Проведене дослідження щодо поняття та видів обвинувачення у доктрині кримінального процесу дає підстави зробити висновок, що поняття "обвинувачення" – це змінювана категорія, і змінюється вона залежно від розвитку суспільства, для якого характерні публічні та приватні ознаки. Обвинувачення охоплює увесь комплекс процедур, які передбачає законодавство для розгляду справи стосовно винної особи та винесення остаточного рішення. Виділено такі види обвинувачення: публічне (державне), приватне, приватно-публічне, публічно-приватне.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фойницький І. Я. (1996). Курс уголовного судопроизводства / под ред. А. В. Смирнова. СПб.: Альфа, Т. 1 607 с.
2. Строгович М. С. (1969). Курс советского уголовного процесса. Москва: Наука. Т. 1 470 с.
3. Альперт С. А. (1974). Обвинение в советском уголовном процессе: учеб. пособ. Харьков. 39 с.
4. Назаров В. В., Омеляненко Г. М. (2008). Кримінальний процес України: навч. посіб. Вид. 2-ге, допов. і переробл. Київ: Атіка. 584 с.
5. Савицкий В. М. (2013). Государственное обвинение в суде. Москва: Наука.
6. Каркач П. М. (2013). Державне обвинувачення в суді за новим кримінальним процесуальним законодавством України: навч. посіб. Харків: Право. 184 с.

7. Кукель В. В. (2010). “Субсидиарное” обвинение в уголовном процессе России. Уголовно-процессуальное законодательство в современных условиях: проблемы теории и практики. Москва: Волтерс Клувер. С. 79–83.

8. Гловюк І.В. (2015). Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.: монографія. Одеса: Юридична література. 712 с.

REFERENCES

1. Foinytskyi Y. Ia. (1996). *Kurs uholovnoho sudoprovyzvodstva* / pod red. A. V. Smyrnova. SPb.: Alfa. T. 1. 607 p.

2. Strohovych M. S. (1969). *Kurs sovetskoho uholovnoho protsesa*. Moskva: Nauka. T. 1. 470 p.

3. Alpert S. A. (1974). *Obvynenye v sovetskom uholovnom protsesse*: ucheb. posob. Kharkov. 39 p.

4. Nazarov V. V., Omelianenko H. M. (2008). *Kryminalnyi protses Ukrainy*: navch. posib. Vyd. 2-he, dop. i pererobl. K.: Atika, 584 p.

5. Savytskyi V. M. (2013). *Hosudarstvennoe obvynenye v sude*. M., Nauka. .

6. Karkach P. M. (2013). *Derzhavne obvynuvachennia v sudi za novym kryminalnym protsesualnym zakonodavstvom Ukrainy*: navch. posib. Kh.: Pravo. 184 p.

7. Kukul V. V. (2010). “Subsydyarnoe” obvynenye v uholovnom protsesse Rossyy. Uholovno-protsessualnoe zakonodatelstvo v sovremennykh usloviakh: problemy teoryy y praktyky. Moskva: Volters Kluver. P. 79–83.

8. Hloviuk I. V. (2015). *Kryminalno-protsesualni funktsii: teoriia, metodolohiia ta praktyka realizatsii na osnovi Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy 2012 r.*: monohrafiia. Odеса: Yurydychna literatura. 712 p.

Дата надходження: 15.03.2021 р.

Svitlana Soroka

Institute of Jurisprudence and Psychology
of the Lviv Polytechnic National University
Department of Criminal Law and Process,
Cand. of Law

THE CONCEPT AND TYPES OF ACCUSATION IN THE SCIENCE OF CRIMINAL PROCEDURE

The concept and types of accusations in the science of criminal procedure here are considered. In the initial stages of the formation of the criminal process, it was particular principles that prevailed. During the Soviet era, the basis of publicity was expanded in the criminal process, which accordingly contributed to the narrowing of private principles. After the proclamation of Ukraine's independence the state has reoriented to the position of priority of human interests, which gave push to expand private principles. Exploring the concept of “accusation” scientists consider it in two meanings – material and procedural. Some authors disclose the concept of accusotvisation as a procedural activity of authorized persons, it emphasizes its procedural meaning. Others understand the accusation as a statement, and the very wording (description) of the signs of a committed criminal offense, presented to a person in the manner prescribed by the Criminal Procedure Code, that is, in compliance with the procedural procedure. However, although these notions of prosecution have different meanings, they are inextricably linked, as prosecution is a category that has a procedural form. Therefore, it is proposed to understand the accusation as the activity of authorized subjects of criminal proceedings to expose persons guilty of criminal offenses, during which the allegation that a certain person committed an act under the law of Ukraine on criminal liability in the manner prescribed by criminal procedure. It is concluded that the concept of prosecution is a variable category, which changes depending on the development of society, which is characterized by public and private characteristics. The indictment covers the entire set of procedures provided by law for the consideration of the case against the guilty person and the issuance of a final decision. The following types of charges have been identified and disclosed: public (state), private, private-public, public-private.

Key words: accusation; criminal process; public (state) accusation; private accusation; private-public accusation; public-private accusation.